

УДК 351.746.1(477)

О.В. Калінін,

здобувач Державного науково-дослідного
інституту МВС України

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЯК ФАКТОРУ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті визначено особливості ролі громадського контролю як фактору підвищення ефективності діяльності Служби безпеки України, яка полягає у наданні можливості отримати зворотний зв'язок від інститутів громадянського суспільства щодо доцільності вибору тих чи інших методів та способів діяльності правоохоронних органів взагалі та Служби безпеки України зокрема; реагувати на наявність небезпечних тенденцій у діяльності спецслужб, пов'язаних із незаконним обмеженням прав і свобод людини і громадянина; своєчасно попереджувати неефективне витрачання бюджетних коштів, а також попередити зловживання повноваженнями працівниками правоохоронних органів, порушення ними норм закону для захисту певних політичних або фінансово-економічних угруповань.

Ключові слова: громадський контроль, Служба безпеки України, правоохоронні органи, відкритість і прозорість діяльності, підвищення ефективності діяльності.

В статье определены особенности роли общественного контроля как фактора повышения эффективности Службы безопасности Украины, которая заключается в предоставлении возможности получить обратную связь от институтов гражданского общества относительно целесообразности выбора тех или иных методов и способов деятельности правоохранительных органов вообще и Службы безопасности Украины в частности; реагировать на наличие опасных тенденций в деятельности спецслужб, связанных с незаконным ограничением прав и свобод человека и гражданина; своевременно предупредить неэффективное расходование бюджетных средств, а также предупредить злоупотребления полномочиями работниками правоохранительных органов, нарушение ими норм закона для защиты определенных политических или финансово-экономических группировок.

Ключевые слова: общественный контроль, Служба безопасности Украины, правоохранительные органы, открытость и прозрачность деятельности, повышение эффективности деятельности.

The paper identifies the particular role of the social control as a factor of increasing the efficiency of the Security Service of Ukraine, which is to provide the opportunities to obtain feedback from civil society regarding the appropriateness of the choice of different methods and techniques of law enforcement agencies in general and of the Security Service of Ukraine in particular; to respond to the presence of dangerous trends in the activities of intelligence agencies, relating to the unlawful restriction of the rights and freedoms of a man and citizen; a timely manner to prevent wasteful spending of budget funds, and to prevent abuse of power by law enforcement officers, breach by them of the preview to protect certain political, financial, or economic groups.

Key words: social control, the Security Service of Ukraine, law enforcement agencies, openness and transparency, improvement of the efficiency of operations.

Останнім часом спостерігається збільшення кількості досліджень, пов'язаних із проблемами громадського контролю, що цілком закономірно, адже в українському суспільстві зростає значення цього явища. Проблемам розвитку громадського контролю присвячено роботи О.Ф. Андрійко, С.Г. Брателя, В.М. Гарашука, О.А. Мартиненка, О.М. Музичука та інших. Разом з тим, проблематика впливу громадського контролю на діяльність Служби безпеки України досліджена нині ще недостатньо. Зазначене зумовлює актуальність і новизну цієї статті, метою написання якої є визначення ролі громадського контролю як фактору підвищення ефективності діяльності Служби безпеки України.

Як справедливо зазначає С.Г. Братель, на сучасному етапі розвитку України одним із найактуальніших питань є залучення громадськості до процесу здійснення контролю і, як результат цього, ефективності та прозорості діяльності органів публічної влади. В Україні процес контролю ще не є дійсно прозорим, а діяльність влади не завжди зрозуміла населенню. Закритість влади від громадськості, особливо при прийнятті управлінських рішень, є суттєвим гальмівним фактором на шляху демократичних перетворень. Сучасне законодавство України надає певні можливості для взаємодії органів публічної влади з громадськістю, але технології та методи цієї взаємодії ще потребують свого впровадження та вдосконалення. Розбудова України як правової, демократичної держави вимагає також структурних перетворень та нових підходів до роботи органів міліції, зокрема, до здійснення громадського контролю за їх діяльністю [1, с. 85–87]. Особливостями громадського контролю, як аргументовано зазначає О.М. Музичук, є те, що 1) він є механізмом участі недержавних суб'єктів в управлінні правоохоронною справою; 2) його суб'єкти не можуть втручатись у професійну діяльність правоохоронних органів, а незначний обсяг контрольних повноважень переважної більшості з них зумовлює необхідність введення у законодавчий обіг такого терміна як “громадський нагляд”; 3) рішення суб'єктів громадського контролю, як правило, мають рекомендаційний характер; 4) має профілактичну та попереджувальну спрямованість; 5) отримав фрагментарне нормативне визначення у національному законодавстві [2, с. 54–58].

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про Службу безпеки України” на останню покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [3].

Для виконання покладених на Службу безпеки України завдань, зокрема щодо отримання контррозвідувальної чи розвідувальної інформації, забезпечення безпеки розвідувальних заходів, захисту своїх сил, засобів та інформаційних систем і обліків, а також джерел розвідувальної інформації, вони застосовують методи і засоби оперативно-розшукової діяльності у порядку, визначеному в Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність”, з урахуванням особливостей, передбачених цим Законом [4].

Законодавством визначені певні обмеження щодо застосування методів і засобів в оперативній діяльності, зокрема: методи і засоби діяльності Служби

безпеки та розвідувальних органів не повинні завдавати шкоди життю, здоров'ю, честі і гідності людей; для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу; забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їх пацієнтом чи клієнтом.

Правові акти у сферах оперативно-розшукової, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності передбачають й інші гарантії законності під час здійснення оперативної діяльності.

Особливістю діяльності спеціальних служб є те, що вона не може бути настільки ж прозорою, наскільки прозора діяльність інших органів державної влади. Більшість питань, як правило, не можуть публічно обговорюватися та піддаватися критиці. Оприлюднення інформації, пов'язаної з досягненнями та можливостями спецслужб, може призвести до розкриття їх мети та методів роботи. Звичайно, це суттєво зменшить ефективність їх діяльності.

Щоб виконувати поставлені завдання на високому рівні, певні сфери діяльності не можуть бути відкритими та прозорими. Передусім це стосується відомостей щодо джерел, операцій, методів і засобів збору даних, а також анонімності співробітників та захисту накопиченої спецслужбами інформації. Як відомо, переважну більшість розвідувальної інформації розвідка отримує завдяки людям. Однак, якщо спецслужби не зможуть гарантувати захист і конфіденційність у роботі з "джерелами", бажаючих співпрацювати з ними, очевидно, поменшає.

При цьому не вся інформація, що стосується спецслужб, має залишатися закритою. У демократичному суспільстві спецслужби "відкривають" населенню номери своїх телефонів, факсів, електронні адреси та адреси своїх приймалень, роблячи крок назустріч людям і підвищуючи рівень довіри до себе.

Таємною має бути лише інформація, поширення якої може завдати шкоди національним інтересам країни. Спеціальні служби не повинні вдаватися до засекречення інформації, щоб приховати власні помилки, недоліки і зловживання [5]. Така ситуація призводить до стагнації відносин у правоохоронних органах, їх нездатності виконати свої функції та завдання.

Аналіз рекомендацій ПАРЄ (Резолюція 1402/1999) стосовно демократичного контролю за внутрішніми службами безпеки дозволяє виділити такі основні вимоги щодо його здійснення:

1. Органи законодавчої влади мають створювати чіткі й адекватні закони, зокрема, які визначають види оперативної діяльності, що загрожують порушенням прав громадян, умови її здійснення, вимоги щодо дотримання законності. Ці органи також мають контролювати бюджет спецслужб, зокрема шляхом вибіркового перевірок і надання річних звітів про використання бюджетних коштів.

2. Органи виконавчої влади повинні здійснювати послідовний контроль за діями спецслужб, наприклад, зобов'язуючи їх надавати щорічні звіти про свою діяльність.

Відповідний міністр повинен нести політичну відповідальність за нагляд над спецслужбами, а його відомство – мати можливості для ефективного контролю. Він також зобов'язаний надавати в парламент річні звіти про діяльність внутрішніх служб безпеки. З урахуванням моделі побудови спецслужб: американської, британської чи французької, вказана рекомендація у країнах-членах Ради Європи реалізується лише за наявності цієї вимоги у національному законодавстві.

3. Органи судової влади повинні мати право на проведення активного попереднього і наступного контролю, зокрема право надавати дозвіл на здійснення окремих заходів, що можуть призвести до порушення прав людини. Основним принципом наступного контролю є розгляд судом звернень громадян щодо порушення їх прав органом безпеки.

4. Інші органи (наприклад, омбудсмен, уповноважений із захисту інформації) мають бути наділені правом здійснювати постійний контроль (у будь-яких справах) за спецслужбами;

5. Приватні особи повинні мати право доступу до інформації, зібраної внутрішніми службами безпеки. Винятки щодо реалізації цього права, пов'язані з інтересами національної безпеки, мають бути визначені законом [6].

Зазначене дає усі підстави для висновків про те, що основні принципи побудови системи цивільного контролю за діяльністю Служби безпеки України, які закріплені у рекомендаціях ПАРЄ, нині враховано, а також сформовано і врегульовано у правовому відношенні чіткий механізм здійснення постійного контролю за діяльністю СБ України на всіх рівнях, зокрема:

Верховною Радою України ухвалено низку законів у сфері безпеки, які врегульовують організацію та діяльність СБ України та інших правоохоронних органів і спеціальних служб. Поточний контроль за роботою Служби безпеки і додержанням нею законів покладено на профільні комітети Верховної Ради, а використання бюджетних коштів – на Рахункову палату;

постійний контроль за діяльністю СБ України здійснюється Президентом України та Уповноваженим із питань контролю за діяльністю Служби безпеки;

органи суду надають дозволи на проведення заходів, які тимчасово обмежують права людини і громадянина. Усі громадяни можуть звертатися до суду із заявами щодо можливого порушення їх конституційних прав;

Уповноважений Верховної Ради з прав людини розглядає звернення громадян щодо можливих порушень їх прав; вносить подання з питань дотримання прав і свобод громадян Генеральному прокурору, керівникам правоохоронних органів та спецслужб; надає відповідні пропозиції щодо прийняття законодавчих актів;

кожний громадянин відповідно до Закону “Про інформацію” може звернутися до спецслужб чи правоохоронних органів з того чи іншого питання. Такі запити обов'язково розглядаються відповідно до компетенції та вимог закону [6].

Отже, роль громадського контролю як фактору підвищення ефективності діяльності Служби безпеки України полягає, на нашу думку, у тому, що:

по-перше, громадський контроль дає можливість отримати зворотний зв'язок від інститутів громадянського суспільства щодо доцільності вибору тих чи інших методів та способів діяльності правоохоронних органів взагалі та Служби безпеки України зокрема; по-друге, він дозволяє своєчасно реагувати на наявність небезпечних тенденцій у діяльності спецслужб, пов'язаних із незаконним обмеженням прав і свобод людини і громадянина, По-третє, за його допомогою можна своєчасно попереджувати неефективне витрачання бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення діяльності Служби безпеки України; по-четверте, здійснення громадського контролю дозволяє попередити зловживання повноваженнями працівниками правоохоронних органів, порушення ними норм закону для захисту певних політичних або фінансово-економічних угруповань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Братель С.Г. Нормативно-правове регулювання забезпечення демократичного цивільного контролю за діяльністю міліції / С.Г. Братель // Право України. – 2005. – № 5. – С. 85–87.

2. *Музичук О.М.* Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О.М. Музичук // Наше право. – 2010. – № 3. – С. 54–58.

3. Про Службу безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 27. – Ст. 382.

4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 22. – Ст. 303.

5. Методи і засоби виконання завдань [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=83547&cat_id=83546](http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=83547&cat_id=83546).

6. Демократичний контроль за діяльністю СБ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=65649&cat_id=83189](http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=65649&cat_id=83189).

Отримано 16.10.2014